

ταῦθα ἐν ἀπαραμίλλῳ ὑπεροχῇ. Πλέον ἢ ἄπαξ ἡ Γερμανία ἐξεδήλωσε γενναίαν τοῦ ἀνθρώπινου πνεύματος ἰσχὺν καθ' ἀπάσας αὐτοῦ τὰς σχέσεις, πνευματικάς, ἠθικάς, ὑλικὰς, ἡ δὲ ἰσχὺς αὕτη συνεκεντρώθη κατ' ἐξοχὴν ἐδῶ παρὰ τὸν πο-
λιὸν Ρῆνον. Ἀδύνατον νὰ κατανοηθῇ ἄνευ αὐτοῦ ἡ Γερμανία. Ἀπὸ τῶν πρᾶσάντων αὐτοῦ κυμάτων ἐξέρχεται γονιμότης ἐδάφους, ἀλλὰ καὶ γονιμότης πνεύματος, ἥτις ἐδημιούργησε τοσοῦτον διαφέρουσαν, τοσοῦτον ἐξοχον, τοσοῦτον παγκόσμιον τὴν γερμανικὴν ἱστορίαν καὶ οὐ ἡ ἐνέργεια πλέον ἢ ἄπαξ ὑπῆρξε γενναία καὶ εὐεργετικὴ οὐ μόνον διὰ τὴν γερμα-
νικὴν, ἀλλὰ καὶ τὴν εὐρωπαϊκὴν ἱστορίαν.

* *
*

Ἐπεθύμουν, Αἰμύλιε, σήμερον νὰ σοι εἶπω ἐκτενῶς περὶ τῶν ἐκ τοῦ Ρῆνου ἐντυπώσεών μου· ὅ τι ἠσθάνθην ἐκ τῆς φύσεως, ὅ τι ἦντλησα ἐκ τῆς ἱστορίας· νὰ ἀναπτύξω τὰς προχείρους σημειώσεις μου, νὰ σε καταστήσω κοινωνὸν τῶν ἀπολαύσεων, ἃς ἠσθάνθην κατὰ τὸ ὀκταήμερον τοῦτο χρο-
νικὸν διάστημα τοῦ πλοῦ μου, ἀφ' ἧς ἡμέρας σ' ἐγκατέλι-
πον, χωρὶς νὰ σε ἀσπασθῶ. Δυστυχῶς δὲν δύναμαι νὰ πράξω τοῦτο ἐπὶ τοῦ παρόντος, στερούμενος τοῦ προσήκοντος χρό-
νου καὶ τόπου. Εἶμαι ἄλλως τε ἐπὶ τοσοῦτον ἀπερροφημένος ἐκ τῶν ἐντυπώσεων, ὧν καθ' ἐκάστην ἀπέλαυον ἐν τῇ με-
γάλῃ φυσικῇ, κοινωνικῇ καὶ ἱστορικῇ σκηνογραφίᾳ, τῇ ἐξε-
λισσομένη παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ ποταμοῦ, ὃν οἱ Ρωμαῖοι δι-
καίως ἐκάλεσαν *Rhenum superbum*, ὥστε θὰ κατηνάλισκον ἡμέρας ὀλοκλήρους πρὸς ταξινόμησιν καὶ παράστασιν τῶν ἐντυπώσεών μου. Γινώσκεις τὸ δρομολόγιον τῆς *Rheinfahrt*, τῆς ἐπὶ τοῦ Ρῆνου πορείας. Εἰσέρχεται ἐν τινὶ τῶν ἀτμο-

πλοίων, ὧν ἀποστολή· εἶνε ἢ ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ διηνεκῆς ἄνοδος καὶ κάθοδος καὶ ἢ προσέγγισις καθ' ἅπαντα τὰ διαφέροντα σημεῖα ἀμφοτέρων τῶν ὄχθων. Πόλεις, κῶμαι, μεσαιωνικοὶ πύργοι, κατὰ νεώτερον ἀρχιτεκτονικὸν τύπον ἐπαύλεις, τὰ πάντα παρέρχονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου ἐν λαμπρᾷ παρατάξει, καταλείποντα εὐάρεστον ἀνάμνησιν, ἱστορικὴν εἰκόνα, ἐντύπωσιν φυσικοῦ τοπίου, πᾶν ὅ τι ἐν γένει δύναται νὰ τέρψη τὰς φυσικὰς αἰσθήσεις ἢ τὸ πνεῦμα· θέλεις ἴδη ἐρείπια, οἷα τὰ πολυθρύλητα *Rheinfels* καὶ *Lurley*, ἅτινα τοσάκις ἔψαλεν ἡ ποίησις, ἀπὸ τοῦ ἀμυδροῦ λυκόφωτος τοῦ μέσου αἰῶνος μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων, ἅτινα πλέον ἢ ἅπαξ παρέστησεν ἡ γραφικὴ· εἶνε ἄγρια τὴν ὄψιν, ὡς οἱ καιροί, καθ' οὓς ἦσαν κατοικία σιδηροφράκτων, ἀνυποτάκτων ἵπποτῶν, ἀλλὰ συγχρόνως καὶ ἀποπνέουσι τὰ ὀλίγον ἀπώτερα τῶν ἐρειπίων τούτων τοπεῖα ἀπερίγραπτον εἰδυλλιακὴν χάριν καὶ ζωὴν, ὅπως αἱ τρυφεραὶ καὶ ξανθοὶ δέσποιναί τῶν πύργων τούτων, ἔχουσαι σῶμα Σουλφίδος, ὀφθαλμοὺς κυανωτέρους τοῦ βαθυκυάνου τοῦ οὐρανοῦ χρώματος, μὲ βοστρύχους ξανθοὺς, δι' ἃς ἐμάχοντο οἱ ἵπποταί, ἀπὸ τῆς λεπτοφυοῦς τῶν ὀπίμων χειρὸς ἐδέχοντο οὔτοι τὸ ἄθλον τῆς νίκης ἐν ταῖς μονομαχίαις καὶ πρὸ τῆς ῥέμβης τῶν ὀπίμων καὶ τῆς ἠδυπαθείας ἔκλινεν ἡ μοῦσα τῶν συγχρόνων ραψωδῶν, ἵνα ἐμπνευσθῇ τὸ τρυφηλότερον αὐτῆς ἄσμα. Ἀκολουθῶς παρέρχονται πρὸ τῶν ὀφθαλμῶν σου ἐν τῷ γραφικωτάτῳ τούτῳ πανοράματι τὰ θαυμάσια ἀποτελέσματα τῆς τέχνης, τῆς βιομηχανίας, τῆς ἐμπορίας, τῆς κοινωνικῆς ἐν γένει κινήσεως καὶ ἐνεργείας, οἷα ἀπὸ τοσοῦτων αἰώνων ἐκδηλοῦται παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ρήνου, ἀπὸ τῶν Ρωμαίων μέχρι τῆς σήμερον. Γινώσκεις τὴν Γερμανίαν τοῦ Τακίτου. Εἶνε ὑπερφυῆς ἔργον, οὐχὶ διότι ἀμιμῆτως περιέ-

γραψε τοὺς Γερμανούς, οἱοὶ κατὰ πρῶτον ἀπεκαλύπτοντο ἐν τῇ ἱστορίᾳ, νικηταὶ τῶν ἀηττήτων ρωμαϊκῶν λεγεῶνων ἐν τῷ τευτοβουργίῳ δρυμῷ, ἔνθα κατεμέλιζον τοὺς στρατιώτας τοῦ Βάρου, ἔχοντες τοσαῦτα παράδοξα καὶ ἀκατανόητα διὰ τὸν γηράσαντα ἐκείνον πολιτισμὸν ἦθη καὶ ἔθιμα, ἀλλὰ διότι ἔγραψε παρήγορον εἰκόνα τοῦ μέλλοντος τοῦ σεσηπότος ἐκείνου κοινωνικοῦ κόσμου τῶν Τιβερίων καὶ τῶν Κλαυδίων, τῶν Ἰουλιῶν καὶ τῶν Ἀγριππινῶν. Ὅποια βαρεῖα ἐντύπωσις, ὅποια τραγικὰ καὶ ἀπελπιστικὰ συναισθήματα καταλαμβάνουσί σε ἀναγινώσκοντα τὰς ἀτελευτήτους σελίδας τῶν *Χρονικῶν* καὶ τῶν *Ἱστοριῶν*, δι' ὧν ὁ μέγας ἠθογράφος κατέλιπεν ἀμίμητον εἰκόνα τῶν χρόνων αὐτοῦ, ἐκδικήσας τὰ τελεσθέντα ἐγκλήματα ἐν ὀνόματι τῆς αἰωνίας ἠθικῆς, ἐν ὀνόματι τῆς ἀνθρωπίνης τιμῆς καὶ ἀξιοπρεπείας, ἧτις τοσοῦτον ἀπαισίως ὑπεβιάσθη καὶ ἐξηυτελίσθη κατὰ τὴν ἐναγῆ ὑπὸ πᾶσαν ἔποψιν περίοδον ἐκείνην τῆς ἱστορίας! Νομίζεις ὅτι ἐξῆλθες ἀπὸ καταγωγίου, ἐντὸς τοῦ περιβόλου τοῦ ὁποίου τελοῦνται ὅλα τὰ ἀνόσια ὄργια, ἅτινα εἶνε δυνατόν νὰ φαντασθῆ καὶ νὰ πραγματοποιήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐν τῇ διαφθορᾷ, καὶ ἐξέρχεται ἀληθῶς τοῦ ἀπαισίου τούτου πανδαιμονίου, καὶ ἀναπνέεις ὄντως τὴν αὔραν τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἠθικῆς, τῆς ποιήσεως, τῶν ἐλπίδων, ὅταν λαμβάνῃς ἀνὰ χεῖρας τὴν *Γερμανίαν*, ἣν αὐτὸς ἔγραψε, πρὸς παρηγορίαν ἰσῶς, παρηγορῶν συγχρόνως τοὺς μετ' αὐτοῦ θλιβομένους συγχρόνους, τὸ ἀνθρώπινον γένος, παριστάς ὅτι δὲν διεφθάρη τοῦτο καθ' ὅλοκληρίαν καὶ ὅτι ὑποφώσκει ἐν τῷ μεμακρυσμένῳ ὀρίζοντι τῆς ἱστορίας εὐγενέστερον καὶ ἠθικώτερον μέλλον.

Τὸ μέλλον τοῦτο, ὃ περ ἤδη πρόκειται ἐνώπιον ἐμοῦ ὡς ἐνεστῶς, ὡς πραγματικότης, ὀφείλεται εἰς τὸ γερμανικὸν ἄτομον. Γίνωσκε ὅτι τὸ ἄτομον τοῦτο ἐμπεριέχει πλεῖστα

ζωτικὰ στοιχεῖα. Διάβηθι τὰς πόλεις αὐτοῦ, τὰς κώμας, τὰς ἐξοχάς, καὶ θέλεις ἴδῃ τοῦ λόγου μου τὴν ἀλήθειαν. Ὑπὸ τὴν δύναμιν ταύτην ἐκδηλοῦται καθ' ὅλας τὰς σχέσεις τοῦ βίου, πνευματικὰς καὶ ὕλικας, ἀτομικὰς καὶ κοινωνικὰς· καὶ πρὸς πίστωσιν τούτου ἀνάλαβε καὶ σὺ μίαν *Rheinfahrt*, καθ' ὅλας τὰς διευθύνσεις τοῦ ποταμοῦ, καὶ θέλεις οὕτω κατανοήσῃ τί ὀφείλει ἡ νέα ἱστορία, ἡ ἀνθρωπότης, εἰς τὴν ἐργασίαν τοῦ λαοῦ τούτου, ὅστις ἀπὸ αἰῶνων πλέον ἢ ἅπαξ ἐν τῷ μακρῷ αὐτοῦ σταδίῳ ἐξήγγειλε τὸν κυρίαρχον λόγον τῆς ἡγεμονίας τοῦ πνεύματος ἐν τῇ θρησκείᾳ, ἐν τῇ τέχνῃ, ἐν τῇ ἐπιστήμῃ.

Ὑπὸ τὰς πέποιθήσεις ταύτας διατελῶν, Αἰμύλιε, ἐπεσκέφθην ἐσχάτως, ἀνερχόμενος τὸν Ρῆνον, τὴν Βορματίαν, ἣτις ἐξελέγη ὑπὸ τῆς ποιήσεως τὸ θέατρον τῆς ἐποποιίας τῶν Νειβελούγγων, ἐνθα συνῆλθον πολλαὶ γερμανικαὶ Διαιται κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα καὶ ἡ περιφημοτάτη πασῶν ἐν τῇ γερμανικῇ ἱστορίᾳ, καθ' ἣν ἐλύθη τὸ ζήτημα τῆς μακραίωνος πάλης μεταξὺ πάπα καὶ αὐτοκράτορος, Ἐκκλησίας καὶ Πολιτείας, αὐθεντίας καὶ ἐλευθερίας διὰ τῆς νίκης τῆς πολιτείας καὶ τῆς ἐλευθερίας. Ἐκ τῆς πόλεως ταύτης ἐξῆλθεν, ἐπισήμως ἤδη, ἡ Διαμαρτύρησις τοῦ Λουθήρου, ἣτις ἔμελλε νὰ καταστῇ βραδύτερον διαμαρτύρησις τῆς Γερμανίας. Ἦτο ὥραία ἡ ἐσπέρα, καθ' ἣν ἀπεκάλυψα τὴν κεφαλὴν μετὰ σεβασμοῦ, ἀλλὰ καὶ μετ' ἀρρήτων αἰσθημάτων πρὸ τοῦ Μνημείου τοῦ Λουθήρου, τοῦ ἀριστουργήματος τούτου, τοῦ ὀφειλομένου κατὰ μέγα μέρος εἰς τὸν γλύπτην Ριτσέλιον. Ἐν ἐπιφανεῖ θέσει ἵσταται ὁ μεταρρυθμιστής· εἶνε αὐστηρὸς καὶ ἀγέρωχος, καταυγάζει ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ καὶ τοῦ μετώπου ἡ πίστις, ἡ ἐλπίς ἐπὶ τὸ μέλλον τοῦ ἔργου· εἶνε ἕτοιμος νὰ συζητήσῃ, νὰ παλαίσῃ κατὰ τῶν ἰσχυρῶν ἀντιπάλων

μετὰ τῆς αὐτῆς ὀρμῆς καὶ δυνάμεως λόγου, μεθ' ἧς ἄλλοτε κατέβαλεν ἐν τῇ πόλει ταύτῃ τὸν συνήγορον τοῦ παπισμοῦ *Eck*, ἐξ ὀνόματος τοῦ κριτηρίου τῆς ἐλευθέρας ἐρεύνης. Ὀλίγον τι δὲ κατωτέρω αὐτοῦ ἴστανται τὰ ὀρειχάλκινα ἀγάλματα τῶν τεσσάρων πρωταγωνιστῶν τῆς νέας ιδέας. Εἶνε Φρειδερίκος ὁ σοφός, ὁ ἐκ Σαξονίας, Φίλιππος ὁ Μεγαλόψυχος, ὁ ἐκ Κασσέλης, ἀμφοτέροι οἱ προστάται ἡγεμόνες καὶ οἱ ἐν τῷ ἀγῶνι τοῦ λόγου καὶ τῆς γραφίδος συναθληταί, ὁ Μελάγχθων καὶ ὁ Ρεϋχλῖνος. Ἐν ταῖς διαφόροις πλευραῖς τοῦ μνημείου ἀπεικονίζονται τὰ σήματα τῶν γερμανικῶν ἐκείνων πόλεων, αἵτινες ἐν τοῖς πρώτοις ἀνεκήρυξαν τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταρρυθμίσεως καὶ οἱ πρὸ τοῦ Λουθήρου διαμαρτυρηθέντες καὶ μαρτυρήσαντες ὑπὲρ αὐτῆς, ὁ Ἴταλὸς Σαβοναρόλας, ὁ Βοημὸς Οὔσσιος, ὁ Γάλλος Πιέτρος Βάλδος καὶ ὁ Ἄγγλος Βίκλεφος. Μετὰ τὴν Βορματίαν ἀνῆλθον ἐπὶ τοῦ ποταμοῦ εἰς ἄλλην διάσημον ἐν τοῖς γερμανικοῖς χρονικοῖς πόλιν, τὴν Μαγουντίαν, γενέτειραν τοῦ Γουτεμβέργιου· εἶδον τὸ ὁμοίωμα αὐτοῦ, τοῦ μεγάλου εὐεργέτου τῆς ἀνθρωπότητος, ἔργον τοῦ Δανοῦ Θορουάλδσεν. Μετὰ ταῦτα ἔρχεται ἡ Κοβλεντία, ἡ παραρρήνιος αὕτη ἱστορικὴ πόλις, τοσοῦτον γνωστή, ὡς τὸ πρῶτον ἄσυλον τῶν ἐκ Γαλλίας κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν μεταναστῶν — καὶ τὸ κατὰ τῆς πατρίδος ὀρμητήριον. Ὀλίγον ἀνωτέρω κεῖται ἡ Βόννη, ἡ χαρίεσσα καὶ εὐθυμος αὕτη πανεπιστημιακὴ πόλις, ἐν ἧ μετὰ πολλοῦ ζήλου θεραπεύονται αἱ ἐπιστῆμαι, πατρίς δὲ τοῦ μεγάλου μουσουργοῦ Μπετχόβεν, οὗ τὸ ὀρειχάλκινον μνημεῖον ὑψοῦται ἐπὶ τῆς κεντρικῆς πλατείας, ἐνῶ ἐπὶ τινος παρὰ τὰς ὄχθας τοῦ Ρήνου ἐξώστου ἴσταται ὁ ἀνδριάς ἐνὸς τῶν πνευματικῶν ἡρώων τῶν χρόνων τῆς ἐθνικῆς ἐξεγέρσεως τῆς Γερμανίας, 1807-1814, τοῦ Arndt, μέχρι τῆς σήμερον εἰδώλου τῆς

γερμανικῆς νεότητος. Εἶνε ἀναγεγραμμένοι ἐπὶ τοῦ ἀγάλματος λόγοι τοῦ ποιητοῦ, λόγοι διαμαρτυρίας καὶ ἐλευθερίας.

«der Rhein, Deutschland's Strom, nicht Deutschland's Grenze»(1).

Καὶ ἐπιθύριζον, καταλείπων τὴν Βόννην καὶ διευθυνόμενος πρὸς τὴν Κολωνίαν, τὸ ἄσμα τοῦ Ρήνου, τὴν γερμανικὴν Μασσαλιώτιδα, «δὲν θὰ ἔχητε τὸν γερμανικὸν μας Ρῆνον» ὃν ἐν ἔτει 1840 συνέθηκεν ὁ Μπέκκερ καὶ ὁ περ τραγικῶς ἀπεδείχθη μετὰ μίαν γενεάν ἐν τῷ περὶ τοῦ ποταμοῦ τούτου ἀγῶνι μεταξὺ Γάλλων καὶ Γερμανῶν ἐν ἔτει 1870.

* *
*

Ἄπο τῆς χθὲς εἶμαι ἐν Κολωνίᾳ. Γινώσκεις τὴν *Coloniā* τῶν Ρωμαίων, μίαν τῶν πρώτων αὐτῶν ἐπὶ τοῦ γερμανικοῦ ἐδάφους ἐγκαταστάσεων, ἔδραν ἀρχιεπισκοπῆς ἰσχυροτάτης κατὰ τὸν Μέσον Αἰῶνα, ἀνθηροτάτην ἀπὸ βιομηχανικῆς καὶ ἐμπορικῆς ἀπόψεως, ἐκτὸς ἐλαχίστων διαλειμμάτων, πόλιν.

Ἄπο καιροῦ ἐπεθύμουν, καθὰ γινώσκεις, νὰ ἐπισκεφθῶ τὴν περιώνυμον ταύτην πόλιν, ἔνθα ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐξίκετο, κατὰ τὸν Μισχλέ, εἰς τὸ ὕψιστον αὐτῆς σημεῖον. Εἶδον τὸν ἅγιον Πέτρον τῆς Ρώμης, τὴν Μητρόπολιν τῶν Μεδιολάνων, τὴν Παναγίαν τῶν Παρισίων, τὸ ἐν Ρήμοις θυσιαστήριον τῶν Γάλλων βασιλέων καὶ πλείστας βασιλικὰς καὶ μητροπόλεις τοῦ χριστιανικοῦ κόσμου ἀπὸ τῶν χρόνων ἔτι τοῦ Μέσου Αἰῶνος, ὅποτε ἔθαλλε ζωηρὸν καὶ ἀκμαῖον τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα· ἀλλ' ἐφρόνουν πάντοτε, ὅτι ἡ τέχνη ἠδύνατο νὰ παραγάγῃ γενναιότερόν τι ἔτι, καθολικώτερον ἔργον, ἀντάξιον τῆς μυστικῆς διδασκαλίας τοῦ Καθολικισμοῦ.

(1) Ποταμὸς τῆς Γερμανίας, οὐχὶ σύνορον, ὁ Ρῆνος.

Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε ἐν τῇ συνειδήσει τῶν πιστῶν αὐτοῦ ἡ γέφυρα, ἡ μετάγουσα τὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς γῆς εἰς τὸν οὐρανόν, ἀπὸ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἄπειρον. Καὶ ὁ ναὸς ἄρα, ἐνθα προσέρχεται τις νὰ συγκοινωνήσῃ μετὰ τοῦ Θεοῦ, πρέπει νὰ ἐκφράζῃ κατ' ἐξοχὴν τὴν ἐξωτερικὴν παράστασιν τοῦ αἰσθήματος τούτου. Ἡ Μητρόπολις τῆς Κολωνίας ὑπῆρξεν ὑπὸ τὴν ἐποψὴν ταύτην τὸ ἄσμα ἁσμάτων τῆς χριστιανικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, ἵνα μιμηθῶ τὴν γλῶσσαν τοῦ μυστικισμοῦ. Οὐδέποτε οὐδαμοῦ τὸ θρησκευτικὸν αἶσθημα ἐξεδηλώθη μετὰ τοσαύτης ἰσχύος συλλήψεως καὶ ἐκτελέσεως, ὅσον ἐν τῇ μητροπόλει ταύτῃ. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶνε πρὸ πάντων ἡ θρησκεία τοῦ ἔξω τῶν αἰσθήσεων κόσμου, ἀντιθέτως πρὸς τὰς ἄλλας θρησκείας, αἵτινες μέχρι τοῦδε ἠμφισβήτησαν τὴν συνείδησιν τοῦ ἀνθρωπίνου γένους. Αἱ κατ' ἐξοχὴν αἰσθητικαὶ θρησκείαι τῆς παλαιτάτης Ἀνατολῆς, ἡ ἑλληνικὴ, ἡ ρωμαϊκὴ, ἀπέβλεπον μᾶλλον εἰς τὸν ἔσω ἢ τὸν ἔξω τῶν αἰσθήσεων κόσμον. Γιούναντίον ἐν τούτοις ἡ χριστιανικὴ διδάσκει, ὅτι ὁ ἄνθρωπος, οἷος ἐνεργεῖ καὶ ὑφίσταται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, ἐν τῇ κοιλάδι ταύτῃ τοῦ κλαυθμῶνος, τῆς ὀδύνης, τῆς δοκιμασίας, εἶνε ὃν πεπερασμένον, προσκαίρως ἐνταῦθα διαβιοῦν, ἢ δ' ἀληθῆς αὐτοῦ πατρίς, ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ, δὲν εἶνε ἐκ τοῦ κόσμου τούτου. Ὑπὸ τὴν ἐπενέργειαν ἄρα τοῦ αἰσθήματος τούτου ἔμελλε νὰ ἐκδηλώσῃ αὕτη καὶ τὴν τέχνην, ἥτις ὑπῆρξεν αἰείποτε ἡ ἀληθεστάτη ἐκπροσώπησις τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος τῶν ἀνθρώπων. Καὶ οὕτως ἐνῶ ἐν τῇ Ἰνδικῇ παγόδῃ, ἐν τῷ ἱερῷ τῆς Αἰγύπτου ἢ τῆς Ἀσσυρίας, ἐν τῷ ἑλληνικῷ ἢ τῷ ρωμαϊκῷ ναῷ, ἐν τῷ ἀραβικῷ τεμένει, αἰσθανόμεθα κατ' ἐξοχὴν τὸν κόσμον τοῦτον τῆς αἰσθητικῆς συλλήψεως, ἐν τῷ χριστιανικῷ ναῷ, ἀπὸ τοῦ ἑλληνίζοντος βυζαντιακοῦ ρυθμοῦ, μέχρι τοῦ γοτθικοῦ, κατα-

λαμβάνει ἡμᾶς ἢ ἰδέα τοῦ κόσμου τοῦ πνεύματος. Ὁ οὐρανός εἶνε ἢ πατρίς σου, λέγει εἰς τὸν Χριστιανὸν ὁ ναός αὐτοῦ· καὶ τοῦτο ἀνέπτυξεν ἡ γοθτικὴ τέχνη θαυμασίως, τείνουσα ν' ἀναπετάσῃ τὰς βελόνας τῆς ἐκκλησίας, τὰ σύμβολα ταῦτα τοῦ ἀπειρου, τῆς αἰωνιότητος, πρὸς τὸ ἀπειρον τοῦ οὐρανοῦ. Οὐδέποτε ἡ τέχνη ἔσχε τοσαύτην δύναμιν νὰ ἐκφράσῃ τὸ αἶσθημα τοῦτο, ὅσον ἐν τῇ συλλήψει τοῦ γοθτικοῦ ρυθμοῦ καὶ τῆς τελειότητος αὐτοῦ ἐκφράσεως, τῆς μητροπόλεως τῆς Κολωνίας.

Ἐν Κολωνίᾳ διαμένων, δὲν ἠδυνάμην νὰ σκεφθῶ περὶ τινος ἄλλου, ἢ περὶ τῆς Μητροπόλεως. Ὑπάρχουσιν ἐν αὐτῇ τοσαῦτα ἄλλα μνημεῖα, περιφανῆ καὶ ἀξιοθέατα, μαρτύρια τῆς μακροχρονίου εὐκλείας τῆς πόλεως, ἀλλ' ἡ μητρόπολις τοσοῦτον ὑπερέχει πάντων τούτων, ὥστε ἐξαλείφονται πρὸ αὐτῆς. Σὲ συμβουλεύω, ὅταν μεταβαίνης εἰς τινὰ πόλιν, ἵνα ἐπισκεφθῆς τὰ ἐν αὐτῇ ἀξιοθέατα, νὰ μὴ ἀπασχολῆς τὸν χρόνον σου, τὴν περιέργειάν σου, τὴν ἐνέργειαν τοῦ πνεύματός σου, εἰς μυρία ἀντικείμενα. Ζήτησον τὸ πρῶτιστον πάντων, τὸ μᾶλλον ἀνθρώπινον. Εἴσδυσον εἰς τὴν ἔρευναν αὐτοῦ, τὴν μελέτην, μὲ ὅλον τὸ πνεῦμά σου, μὲ πάσας τὰς αἰσθήσεις σου, ἂν θέλῃς νὰ αἰσθανθῆς πλήρεις τὰς τέρψεις τῆς ψυχῆς, τὰς ἀπολαύσεις τῶν αἰσθήσεων, τὴν θεραπείαν τοῦ αἰσθήματος. Ἀπέρχεσαι ἔχων ἐν σοὶ πλήρη εἰκόνα, ἀνεξίτηλον, μαγευτικὴν, ὑπ' οὐδεμιᾶς ἄλλης ἐντυπώσεως δευτερευούσης σκιαζομένην. Τοιαύτη εἶνε ἡ αἰσθητικὴ μου, ταύτην δ' εἶχον κατὰ νοῦν καὶ πάλιν νὰ ἐφαρμόσω ἐν Κολωνίᾳ. Τί' θὰ μοὶ παρεῖχον αἱ τοσαῦται ἄλλαι ἐκκλησίαι, ἀρχαῖαι καὶ νεώτεραι, τῆς καθολικωτάτης ταύτης πόλεως, εἴτε πρὸ τῆς ἐπισκέψεως εἴτε μετ' αὐτὴν τῆς Μητροπόλεως; Ταῦτα φρονῶν, ὡς ἐξῆλθον τοῦ ἀτμοπλοίου, ἔσπευσά πρὸς τὸν ναόν, ἵνα ἴδω αὐτόν, θαυμάσω καὶ ἀναχωρήσω.

Ἦτο ὠραία πρωία τοῦ Σεπτεμβρίου· ὁ ἥλιος ἀκτινοβολεῖ ἐπὶ τῶν πρασίνων κυμάτων τοῦ Ῥήνου, ἀφ' ὧν ἐκατέρωθεν κατοπτρίζονται αἱ παρόχθιοι κῶμαι καὶ ἐπαύλεις, καὶ νομίζει τις ὅτι πρωϊνὸν εἶνε ὄνειρον ἅπασα αὕτη ἢ ποικίλη τῆς φύσεως καὶ τῆς κοινωνίας σκηνογραφία. Ὁ Ῥήνος, κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην τῆς ἀρχομένης κινήσεως, φέρει τὴν φυσιογνωμίαν κεντρικῆς ὁδοῦ μεγάλης βιομηχανικῆς πόλεως. Λέμβοι διασταυροῦνται καὶ ἀτμόπλοια, πλήθοντα ἐπιβατῶν, μεταβαινόντων ἀπὸ μιᾶς εἰς τὴν ἄλλην ὄχθην· τινὲς ἔχουσιν ἀποτετυπωμένον ἐπὶ τοῦ προσώπου αὐτῶν τὸ ἐλατήριον τῆς ἐργασίας καὶ σπεύδουσι πρὸς τὸν προορισμὸν αὐτῶν, χωρὶς νὰ διαφέρωνται διὰ τὴν ἀνελίσσομένην μαγικὴν ἐπὶ τοῦ Ῥήνου καὶ τῶν ὄχθων αὐτοῦ σκηνογραφίαν. Ποσάκις ἄλλοτε δὲν ἀπέλαυσαν τοῦ γοητευτικοῦ τούτου θεάματος, ὃ περ ἀπασχολεῖ ἄλλους ἐν τῷ ἀτμοπλοίῳ ἐπιβάτας, ἐπὶ τούτῳ ταξιδεύοντας καὶ ἤδη δεικνύοντας τὰς ἐντυπώσεις αὐτῶν διὰ χειρονομιῶν, διὰ κραυγῶν, διὰ τῆς σιωπῆς ἐκείνης, ἣτις λαλεῖ συνήθως εὐγλωττότερον τῆς εὐγλωττίας!

Εἶνε ἐορτάσιμος ἡμέρα, ἀγνοῶ ὅποια ἐκ τῶν ἀπειραρίθμων τοῦ καθολικοῦ ἐορτολογίου. Τοῦτο δὲ ἐλέγχεται ἐκ τοῦ προχείρου, ἐκ τῶν πολλῶν γυναικῶν, αἵτινες μεταβαίνουνσι πρὸς τὴν Κολωνίαν, νὰ ἐκκλησιασθῶσιν ἐν τῇ Μητροπόλει, ἢ ἐν τινὶ ἄλλῃ ἐκκλησίᾳ, φέρουσαι μεθ' ἑαυτῶν καὶ τὰ εὐχολόγια. Ἡ πίστις ἐξέλιπε κατὰ τὸν σκεπτικὸν τοῦτον δέκατον ἑνατον αἰῶνα, καὶ σήμερον οἱ ναοὶ τοῦ Ὑψίστου, ἐνθα ἄλλοτε ἔκαιε διηνεκὲς τὸ θυμίαμα ἀνυποκρίτου ἀφοσιώσεως πρὸς τὸ θεῖον, δὲν θαμίζονται πλέον ἢ ὑπὸ τῶν γυναικῶν καὶ τῶν παιδίων· *Sic transit!* Οὕτω παρέρχεται ἀπὸ τῆς συνειδήσεως τῆς ἀνθρωπότητος ὃ τι ἐγοήτευεν αὐτὴν ἄλλοτε καὶ παρεμύθει, ὃ τι ἦτο ὁ τελευταῖος σκοπὸς καὶ τὸ πρῶτον

στον τῶν μέσων τοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ εὐδαιμόνος βίου· θρησκευτικὰ αἰσθήματα, διαπρύσιοι πόθοι πρὸς τὸ θεῖον, πρὸς τὸ ἄγνωστον, ἐξηφανίσθησαν πρὸ τῶν δογμάτων τῆς νέας σκέψεως, ὡς ἐξαφανίζεται ἡ θερμότης ὠραίας ἡμέρας πρὸ τοῦ πνέοντος βορείου ρεύματος. Ἡ ἀνθρωπότης ἐξεφώνησε τὸν τελευταῖον αὐτῆς θρησκευτικὸν λόγον, ἔμελψε τὸ ὕστατον Ὡσαυτὰ πρὸς τὸν Θεόν, πρὸς τὸν δημιουργόν, πρὸς τὴν θρησκείαν. Καὶ ἤδη ἐξέρχεται ἀπὸ τῶν ἐνδοτάτων αὐτῆς τὸ βραχνὸν καὶ ἀπαίσιον ἄσμα τῆς ἀπιστίας καὶ τῆς ἀρνήσεως. Ὑπὸ τὴν παγερὰν πνοὴν τῆς ἐπιστήμης, τῆς ἀρνούμενης μᾶλλον, τῆς ἀναλυούσης, τῆς ἐπικρινούσης ἢ καταφασκούσης καὶ πιστευούσης, ἣτις τόσα ἐδημιούργησε καὶ ἐξετέλεσε θαυμάσια, συντελέσαντα εἰς τὴν ὕλικὴν εὐδαιμονίαν τοῦ ἀνθρώπινου γένους, περιορίσαντα τὰς ὀδύνας αὐτοῦ καὶ τὰς συμφοράς, ἐν μέσῳ τῶν τεραστίων ἐφευρέσεων καὶ κτήσεων τῆς μηχανικῆς, τοῦ ἀτμοῦ καὶ τοῦ ἠλεκτρισμοῦ, μάτην θέλεις ζητήσῃ μίαν τῶν ἐξόχων ἐκείνων συλλήψεων τοῦ πνεύματος, πραγματουμένην ὑπὸ τῆς τέχνης καὶ οὔσαν ἀπόρροϊαν τοῦ θρησκευτικοῦ αἰσθήματος, ὁποῖον ἐπενήργει, καθ' οὓς καιροὺς ἐνέπνεε τὸν τεχνίτην, ὅτε ἔρριπτε τὰ σχέδια αὐτοῦ πρὸς παράστασιν τῆς θείας δυνάμεως. Ἐν τοῖς χρόνοις τῶν σιδηροδρόμων, τῆς διατρήσεως τῶν ὀρέων καὶ κατασκαφῆς αὐτῶν, τῆς γεφυρώσεως τῶν ποταμῶν καὶ παντὸς ὅτι ὀφείλεται εἰς τὸν διαβήτην, εἰς τὸ τηλεσκόπιον, εἰς τὴν πυξίδα, εἰς τὰς φυσικὰς ἀνακαλύψεις, εἰς τὰς χημικὰς συνθέσεις, εἰς τὴν ἐξ ἐπαγωγῆς ἐργασίαν τοῦ πνεύματος, ὅσημέραι τείνοντος νὰ διαμφισβητήσῃ τὰ σκῆπτρα τῆς δημιουργίας πρὸς Ἐκεῖνον, πρὸ τοῦ ὁποίου ἄλλοτε ὁ κόσμος ἀπεκαλύπτετο, κλίνων τὸ γόνυ καὶ ὄν αὐτῇ ἡ σημερινὴ ἐπιστήμη χαρκτηρίζει ὡς μορμολύκειον, ταραξάν ἐπὶ αἰῶνας τὴν γα-

λήνην τῆς ἀπλοϊκότητος· ἐν μέσῳ τῶν καιρῶν τούτων μὴ ἀναζητήσης τὸ αἶσθημα ἐκεῖνο, ὃ περ ἐνέπνεεν ἄλλοτε καὶ οἰστρηλάτει τοὺς μεγάλους ποιητάς, τοὺς μεγάλους τεχνί-
τας, τοὺς μεγάλους μουσουργοὺς τοῦ Μέσου Αἰῶνος, τὸ βαθὺ μυστικὸν αἶσθημα, ὃ περ συνεκίνει τὰ ἄχραντα στήθη τῆς ἁγίας Θηρεσίας καὶ τῆς ἁγίας Ἐλισάβετ, καὶ ὃ περ καθίστη ἀνήσυχον τὸν δημιουργικὸν ἐγκέφαλον τῶν μεγάλων καὶ ἀπα-
ραμίλλων καλλιτεχνῶν τοῦ Μέσου Αἰῶνος, τῆς Ἀναγεννήσεως καὶ τῆς Μεταρρυθμίσεως, ἀπὸ τοῦ Φρά Ἀγγελικοῦ καὶ τοῦ ἐκ Πίσης Νικολάου, μέχρι τοῦ Μιχαὴλ Ἀγγέλου, τοῦ Βρα-
μάντου, τοῦ Μουρίλλου, τοῦ Φάν Ντάϋκ, καὶ τοῦ Χολβάϊν, ὃ περ ἐξεχύνετο εἰς θεσπεσίους τόνους διὰ τῆς ἱερᾶς μελωδίας τοῦ Παλεστρίνα καὶ τοῦ Σεβαστιανοῦ Μπάχ. Χθὲς ἔτι κα-
τελίπομεν τὴν ἀνάγνωσιν τῆς τελευταίας σελίδος τοῦ νέου βι-
βλίου τοῦ αἰρεσιάρχου Δαυὶδ Στράους καὶ ἠρωτήσαμεν καὶ ἡμεῖς μετ' αὐτοῦ, ὡς ἠρώτησαν οἱ πλεῖστοι τῶν ἀναγνωστῶν, τὸ πολυθρύλητον ἐρώτημα: « Εἶμεθα ἔτι χριστιανοί; ». Καὶ ποῖα νέα ἰδέα θέλει γοητεύσῃ τὴν ἀνθρωπότητα, ὅταν ἡ ἀπό-
κρισις καταστῇ ἀρνητικὴ ἡμέραν τινά; Ὅποια ἰδεώδη θέ-
λουσιν ἀμφισβητήσῃ τὸ κράτος αὐτῆς; Δὲν ἀποκρίνομαι τὴν στιγμὴν ταύτην. Ὅτι μόνον φρονῶ, ὃ τι διδάσκει ἡ ἱστορία, εἶνε ὅτι ἡ ἀνθρωπότης οὐδ' ἐπὶ στιγμὴν ὠλιγόρησε τῶν ιδεω-
δῶν αὐτῆς, ὧν ἄνευ θὰ παρήρχετο ὁ βίος τῶν ἀνθρώπων με-
λαγχολικός, ψυχρός, ἄνευ διαφέροντος, ὡς ὁ βίος τῶν φυτῶν, ἅτινα θάλλουσι καὶ μαραίνονται χωρὶς ἱστορίας, εἰς τοῦτο μόνον συντελοῦντα, εἰς τὴν ἀπὸ τῆς σηπομένης αὐτῶν οὐσίας ἀναβίωσιν ποικίλων νέων εἰδῶν τοῦ ὀργανικοῦ κόσμου.

Ὑπὸ τοὺς διαγκωνισμοὺς καὶ τὴν κίνησιν εἰσερχομένων καὶ ἐξερχομένων ἀπὸ τοῦ ἀτμοπλοίου ἐπιβατῶν, ἐξῆλθον, διευθυνθεὶς ἀμέσως πρὸς τὴν *Μητρόπολιν*. Ἀποστέλλω σοι

φωτογράφημα σήμερον τοῦ ναοῦ. Εἶνε οὗτος κατεσκευασμέ-
νος κατὰ σχῆμα λατινικοῦ σταυροῦ, συνηθεστάτου, ὡς γινώ-
σκεις, τῆ ἀρχιτεκτονικῆ τοῦ Μέσου Αἰῶνος. Ἔχει μῆκος 432
ποδῶν, πλάτος 144, οἱ δὲ δύο αὐτοῦ πύργοι ὑπολογίζον-
ται ἔχοντες ὕψος 532 ποδῶν. Δέν ἐπιχειρῶ κατὰ τὴν στιγ-
μὴν ταύτην ἐκτενῆ τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ
ναοῦ τούτου περιγραφὴν. Ἄλλὰ δέν δύναμαι ἢ νὰ σοὶ ἀνα-
κοινώσω τὸν θαυμασμόν, τὸν καταλαβόντα με πρὸ τῶν πλεί-
στων τῆς τέχνης μνημείων, τῶν ἐν τῷ ναῷ ἀποκειμένων,
παριστάντων τὰς ποικίλας τῆς τέχνης μεταμορφώσεις ἀπὸ
τοῦ Μέσου Αἰῶνος μέχρι τῶν τελευταίων χρόνων. Ἡ λαμπρὰ
δυτικὴ τοῦ ναοῦ πύλη σὲ ἐξαναγκάζει νὰ σταματήσης πρὸ
αὐτῆς καὶ νὰ θαυμάσης τὴν ἀπαράμιλλον τεχνικὴν ἐκτέλεσιν,
ὅσον καὶ τὸ αἶσθημα, ὃ περ ἐνέπνεε τὸν καλλιτέχνην. Ἀλη-
θῶς εἰσέρχεται τις διὰ τῆς πύλης ταύτης εἰς τὸν οἶκον τοῦ
Θεοῦ, ἀληθῶς ἐπιβάλλει αὕτη τὴν λήθην τοῦ ἔξω κόσμου,
οὐ τὰ μυστήρια καὶ τὰς ἀποκαλύψεις εἰσέρχεται τις νὰ μελε-
τήσῃ, νὰ κατανοήσῃ καὶ νὰ αἰσθανθῆ. Πλείστα τῶν ἔνδον τοῦ
ναοῦ μνημείων χρονολογοῦνται ἀπὸ τοῦ Μέσου Αἰῶνος, ἀπὸ
τῶν πρώτων ἔτι ἡμερῶν τῆς τέχνης, εὐθὺς ὡς αὕτη ἐν τῇ
γραφικῇ καὶ τῇ πλαστικῇ ἤρξατο δοξαζομένη καὶ δοξάζουσα
ἐν Ἰταλίᾳ. Τοιαῦτα εἶνε ἐπὶ παραδείγματι ἡ εἰς τὴν τέχνην
τοῦ δεκάτου πέμπτου αἰῶνος ἀποδιδομένη εἰκὼν τῆς Μητρο-
πόλεως, ἡ Ἀνάληψις τῆς Μαρίας, τὰ ἀγάλματα τοῦ Χρι-
στοῦ, τῆς Μαρίας καὶ τῶν Δώδεκα Ἀποστόλων, ἔργα τοῦ
δεκάτου τετάρτου αἰῶνος· πλείστα τοιχογραφίαι, καλλιτε-
χνήματα ἔξοχα, ἅτινα ἐδωρήσατο τῷ ναῷ ἡ καθολικὴ εὐ-
σέβεια πλείστων, μεταξὺ τῶν ὁποίων καταλέγεται καὶ ὁ βα-
σιλεὺς τῆς Βαυαρίας Λουδοβίκος· ἐπίσης θαυμάσια ἀπει-
κονίσματα ἐπὶ τῶν ὑάλων τῶν παραθύρων τοῦ ναοῦ, ἱεραὶ

παραστάσεις ἐκ τῆς ἱστορίας τοῦ Χριστιανισμοῦ, εἰς ὃ μετα-
δίδει μυστηριώδη ἔκφρασιν τὸ φωτίζον αὐτὰ ἔξωθεν φῶς τῆς
ἡμέρας. Νομίζει τις ὅτι ζῆ, κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐν τῇ
μεγαλοπρεπεῖ ταύτῃ ἐκκλησίας διατριβῆς του, ἐν πλήρει μυ-
στηρίῳ. Ἄν εἶνε πιστὸς εἰς τὰ δόγματα τῶν πατέρων, ἂν
εἰσέτι αἱ πεποιθήσεις αὐτοῦ δὲν ἐκλονήθησαν ὑπὸ τοῦ ψυ-
χροῦ δισταγμοῦ, τοῦ καταπνέοντος ἐπὶ τὸν νεώτερον κόσμον,
τοῦ ἀνατρέψαντος τὰς παραδόσεις, τὰ ιδεώδη καὶ τὰς τέρ-
ψεις τοῦ παρελθόντος, οὐδὲν εὐαρεστότερον συναίσθημα. Ἀνί-
πταται ἡ διάνοια αὐτοῦ πρὸς τὰς αἰθεριωτάτας σφαίρας μυ-
στικῆς θεωρίας, ἀποκαλυπτούσης τὰ μυστήρια τῆς δημιουρ-
γίας, καταλαμβάνεται ἡ καρδία αὐτοῦ ὑπὸ ἀρρήτων αἰσθη-
μάτων, ἅτινα ἀδυνατεῖ νὰ μεταδώσῃ καὶ ἡ τολμηροτάτη
γλῶσσα.

Ὁ οὐρανός, ἡ γῆ, τὸ σύμπαν συμμίγνυνται ἐν μιᾷ καὶ τῇ
αὐτῇ οὐσίᾳ· μελωδικὴ ἀπ' αὐτῆς ἄρμονία ἐξέρχεται, γοητεύ-
ουσα τὸ πνεῦμα, καταθέλγουσα τὴν καρδίαν, ὑποδουλοῦσα τὰς
αἰσθήσεις. Πατεῖς ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τοῦ ναοῦ, αἰσθάνεσαι ὅτι
ἄπτονται σοῦ τὰ περίξ ἀντικείμενα, καὶ ἐν τούτοις δὲν ζῆς
μετ' αὐτῶν· εἶσαι ἀπερροφημένος ἐν μυστικῇ ὀπτασίᾳ, ἐν ἣ
συγχέονται τὰ ὅρια τοῦ χρόνου καὶ τοῦ τόπου, θαυμάσια σοὶ
ἀποκαλύπτονται ὄραματα, ὧν ἀδύνατος ἡ παράστασις, σὲ
κρατοῦσι μετέωρον, ὡς κρατοῦσι τοιοῦτον τὰ ἰδανικὰ ὄνειρα
τὸν ὀπιόφαγον. Ἄλλ' ἂν ἡ πίστις ἐξέλιπεν ἀπὸ σοῦ, εἰ προσ-
έβαλε καὶ σὲ ἡ ἐπιδημία τοῦ αἰῶνος, ἂν ἐν τῇ πάλῃ, τῇ
διεξαγομῆνῃ σήμερον μεταξὺ πίστεως καὶ ἐπιστήμης, κατί-
σχυσεν ἐπὶ τοῦ πνεύματός σου ἡ ἰσχύς τῆς ἐπιστήμης καὶ
ἐξ ὀνόματος αὐτῆς ἐκήρυξας ἀπατηλόν, μάταιον ὄνειρον τὸ
ἱστορικὸν παρελθὸν τοῦ θρησκευτικοῦ βίου τῆς ἀνθρωπότητος
καὶ λησμονήσας τὸν θεὸν τῶν πατέρων σου, ἐκήρυξας πίστιν

εἰς τὸν νέον Θεὸν τοῦ αἰῶνος, τὴν ἔρευναν, τὴν κριτικὴν, τὴν ἄρνησιν ἴσως, καὶ πάλιν κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην θαυμάσιον ὄραμα θέλει σὲ καταπλήξῃ καὶ σὲ γοητεύσῃ. Δὲν ἀπέρχονται ἀνεπιστρεπτεῖ, χωρὶς νὰ καταλίπωσι βαθύτατα ἔχνη διαβάσεως ἐπὶ τοῦ πνεύματος καὶ τῆς καρδίας, αἱ ἐντυπώσεις τοῦ παρελθόντος, ἡ πίστις τῶν παιδικῶν χρόνων, διὰ τῆς ὁποίας θέλει διέλθῃ ὁ ἄνθρωπος, οἴασδήποτε καὶ ἂν τύχῃ ἀνατροφῆς. Ὁ Αὐγουστος Κόντης ἔλεγεν, ὅτι ἡ ἀνθρωπότης διήλθεν, ἐν τῇ ἱστορικῇ αὐτῆς ἀνελίξει, διὰ τριῶν διακεκριμένων ἡλικιῶν, τῆς θεολογικῆς, τῆς μεταφυσικῆς, τῆς θετικῆς· τοῦτ' ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ ἐν τῷ ἀτομικῷ ἀνθρώπῳ. Ἀπαντῆς κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ὑφιστάμεθα τὴν ἐπίδρασιν τῶν τριῶν τούτων σταδίων τοῦ συγχρόνου θετικισμοῦ. Καὶ ἂν ἡ ἀνδρική ἡλικία, ἡ περίοδος τῆς σκέψεως, τῆς κριτικῆς, τῆς ἀναλύσεως, ἀποσοθήσῃ ἀπὸ τοῦ πνεύματος ἡμῶν πᾶσαν θεολογικῆς ἢ μεταφυσικῆς συλλήψεως ἐπίδρασιν, ἐπέρχονται πολλάκις ἐν τῷ βίῳ ἡμῶν στιγμαί, καθ' ἃς ἐξεγείρονται ἀκαταγώνιστοι αἱ ἐντυπώσεις καὶ τὰ συναισθήματα τοῦ παρελθόντος, οἷα ἐγοήτευσαν τὸν παρελθόντα ἡμῶν βίον. Τοιοῦτόν τι ἠσθανόμην ἐνεργοῦν ἐπ' ἐμοῦ κατὰ τὴν στιγμὴν ἐκείνην. Ἡ θρησκεία, αἱ μυστικαὶ ἡδοναὶ τοῦ παιδικοῦ βίου, μὲ κατέλαβον. Ἡσθανόμην ἐμαυτὸν ἀνίκανον νὰ ἀντιταχθῶ, νὰ λογικευθῶ, νὰ σκεφθῶ. Κολοσσιαῖαι εἶνε αἱ ἐσωτερικαὶ διαστάσεις τοῦ ναοῦ πρὸς τὰ ἄνω, πρὸς τὰ πλάγια· ἡ δύναμις τοῦ ὀφθαλμοῦ ἐξασθενεῖ, ἀναζητοῦσα τὴν κορυφὴν· εἶσαι ὄν μικροσκοπικόν, ἄνευ σημασίας, ἄνευ σπουδαιότητος, ἄνευ ἰσχύος, ἐν μέσῳ τοῦ ἀχανοῦς ἐκείνου. Ὁ ἥλιος τῆς ἡμέρας, ἡ ἐκδήλωσις αὕτη τοῦ φωτὸς καὶ τῆς ζωῆς, εἰσέρχεται διὰ τῶν ὑαλοχρωματίστων παραθύρων, ρίπτων ἀμυδρὸν φῶς μυστηριώδους παραστάσεως ἐπὶ πάντων

τῶν περὶ σὲ ἀντικειμένων. Αἱ ὠχραὶ λάμψεις τῶν καιομένων κηρίων οἶονεὶ πενθίμη, σιωπηλὴ δέησις τηκομένης, νοσταλγούσης ψυχῆς, πρὸς τὸν δημιουργόν, καθιστᾶσι τὴν στιγμὴν ἐκείνην μελαγχολικωτέραν. Πρέπει νὰ λησμονήσῃ ὁ ἄνθρωπος ἐντὸς τοῦ ἀσύλου τούτου τῶν μυστικῶν ἐκστάσεων, τῶν ποθεινῶν συναισθημάτων, νὰ λησμονηθῇ, ν' ἀποστῇ πάσης ἐπιδράσεως τῆς σαρκὸς πρὸ τῆς ιδεώδους λαμπηδόνας τοῦ πνεύματος, ἣν ὑπερφῶς ἀποκαλύπτει ἡ ἄρησκεία. Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει τὸ μουσικὸν ὄργανον τῆς ἐκκλησίας ἠγεῖ κύματα μελωδίας ἐξέρχονται ἀπ' αὐτοῦ, στόνοι γλυκύθυμοι, ἱκανοὶ νὰ συγκινήσωσι τὴν ψυχὴν καὶ τοῦ μᾶλλον ἀπίστου. Θαυμάσια μουσουργία, οἶαι ἀποκαλύπτονται εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Μότσαρτ, τοῦ Μπετχόβεν, καθίστησι ζωντανόν, φθεγγόμενον τὸν τέως ἄφωνον ἐκεῖνον κόσμον. Ἐξυμνοῦνται τὰ μυστήρια τῆς δημιουργίας, ὁ Θεός, ἐπιφαινόμενος ἐπάνω τοῦ ἀπείρου, τοῦ χάους, τῆς συγχύσεως καὶ δι' ἐνὸς μόνου αὐτοῦ ρήματος ἀποκαθιστᾶς τὴν τάξιν, τὴν ἁρμονίαν, τὸν κόσμον, τὸ φῶς! Ὅποια ἀποθέωσις, ὅποια ζωὴ, ὅποιον μυστήριον ἀνεξήγητον! Ἄν ἡ χριστιανικὴ τέχνη ἐξήνεγκε τὸν τελευταῖον αὐτῆς λόγον ἐν τῇ οἰκοδομῇ τῆς μητροπόλεως ταύτης, ἀλλὰ καὶ τὸ χριστιανικὸν αἶσθημα, ἡ πίστις δὲν δύνανται νὰ ἐκφρασθῶσιν ἀληθέστερον, ἢ ἐν τῇ τοιαύτῃ στιγμῇ τῆς ἱερουργίας. Αἰσθάνεσαι τὸ ἄσμα τῆς δημιουργίας, τὴν προσευχὴν καὶ τὴν εὐχαρίστησιν αὐτῆς πρὸς τὸν Πλάστην, καὶ δὲν δύνασαι, ἢ νὰ ὑποκύψῃς καὶ σὺ μετὰ τοῦ σύμπαντος, εἴτε πιστεύων, εἴτε διστάζων, ν' ἀπορροφηθῆς, ν' ἀφομοιωθῆς μετ' αὐτοῦ. Ὄταν παρέλθῃ ἡ μυστικὴ ὄπτασις, ὅταν ἐκλίπη ἡ σκηνογραφία, νομίζεις ὅτι ἐξῆλθες ἀπὸ τῆς ἐπιρροῆς θεσπεσίου ὄνειρου, ὅτι ἐστερήθης ἐλευθερίας, προσωπικότητος, πνευματικῶν δυνάμεων κατὰ τὸ διάστημα τούτο.

Ἐν τοιαύτῃ καταστάσει ἐξῆλθον τοῦ ναοῦ, καταβεβλημένος, κατεπτοημένος, μὴ ἀνήκων ἐπὶ μακρὸν εἰς ἑμαυτόν, εἰς τὸν περὶ ἐμὲ κόσμον. Ἄγνοῶ ἐπὶ πόσῃν ὥραν διέμεινα ἐντὸς τῆς τεραστίου ταύτης μητροπόλεως, ἀλλ' ὅτι γινώσκω εἶνε, ὅτι σπανίως ἠσθάνθην ἑμαυτόν τοσοῦτον ἐκμεμηδενισμένον, τοσοῦτον ἀνίκανον νὰ καταπολεμήσω διὰ τῆς σκέψεως τὰ παράδοξα αἰσθήματα, ἅτινα μὲ κατέλαβον ἀκουσίως. Ὅτε ἐξῆλθον τῆς πύλης, ἐζήτησα φῶς, τὸ φῶς τῆς ἡμέρας, φῶς ἀληθές, φυσικόν, κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὸ μυστικόν ἐκεῖνο φῶς τοῦ ναοῦ, ὃ περ προήρχετο ἐκ τῶν κηρίνων λαμπάδων, ἢ τὸ εἰσερχόμενον, ἀμυδρὸν καὶ περίλυπον, διὰ τῶν κεχρωματισμένων ὑάλων τῶν παραθύρων. ὦ πόσον ἦτο δι' ἐμὲ προσφιλές καὶ παρήγορον τὸ ἐλεύθερον ἐκεῖνο φῶς θορυβώδους, πλήρους ζωῆς ἀτμοσφαιρας, ὃ περ διέχεε ἔξω τοῦ ναοῦ ὁ μεσουρανῶν ἥλιος ἀπὸ οὐρανοῦ ἀνεφέλου, θερμὸς καὶ ζωτικός! Ἐρριψα τὸ βλέμμα μου ἐπὶ τοῦ ὀλίγον τι ἀπωτέρω ρέοντος μεγαλοπρεποῦς Ρήνου ἐν θαυμασίᾳ μεγαλειότητι ἐπεθύμησα τὴν ζωὴν, τὴν ἀλήθειαν, ἀντὶ τῶν ὀνείρων καὶ τῶν μυστηρίων, ἅτινα μοὶ ἐνέπνευσεν ἢ ἐν τῷ ναῷ ἐπὶ τινα χρόνον διατριβή μου.

Μετά τινα βήματα εἰσῆλθον εἰς παρακείμενον ζυθοπωλεῖον. Ἀντίθεσις! Ἀλλὰ τοιοῦτος εἶνε ὁ τοῦ ἀνθρώπου βίος. Ἐνῷ φέρεται ὁ νοῦς σου εἰς τὰ αἰθεριώτατα ὕψη τῶν ὀνείρων, εἰς τὰς χιμαιρικωτάτας τῶν ὀπτασιῶν, ἢ ἀσθενῆς σὰρξ ὑπομιμνήσκει σοι αἴφνης, ἐν σατανικωτάτῃ εἰρωνείᾳ, ὅτι οὐκ ἐπὶ ιδέαις μόνον ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ὅτι ἔχει καὶ αὕτη τὰ δικαιώματα αὐτῆς. Μὴ δὲν εἶπεν ὁ πολὺς Moleschott: *der Mensch ist was er isst*; Καὶ τίς οἶδεν, ὑποτιθεμένης ἀληθοῦς τῆς θεωρίας ταύτης, ἂν δὲν καταστῇ ὁ πνευματικὸς ἄνθρωπος δημιούργημα τῆς τροφῆς καὶ τῆς σαρκός; Ἀλλ'

ἄς ἀφήσω τὴν ποίησιν τῶν θεωριῶν καὶ ἄς εἰσέλθω εἰς τὴν ποίησιν τῆς πραγματικότητος. Μὴ πολλάκις καὶ αὕτη δὲν εὐφραίνει τὸν ἄνθρωπον μείζον ἴσως τῶν ἀβροτέρων, τῶν τερπνοτέρων χιμαιρῶν καὶ ὀνείρων;

* *

*

Μετ' ἐμοῦ εἰσῆλθον εἰς τὸ ζυθοπωλεῖον δύο τῶν συνοδοιπόρων μου. Ὁ μὲν ἦτο ἀστὸς ἐκ τοῦ κάτω Ρήνου, ἀγαθὸς τὴν φυσιογνωμίαν, Φιλισταίου τύπος καθ' ὅλον αὐτοῦ τὸ ἐξωτερικόν. Ὁ ἕτερος ἦτο καλλιτέχνης ἐκ Δυσσελδόρφης, ἐπανειλημμένως ταξιδεύσας τὸν Ρήνον, ζητῶν ἐμπνεύσεις καὶ εἰκόνας. Ἦτο ζωηρότατος, εὐχαρις, θυμηδέστατος. Ἀνήκων εἰς τὴν πραγματικὴν Σχολὴν ἐθαύμαζε τοὺς μεγάλους καλλιτέχνας τῆς Ἀναγεννήσεως, ἐπὶ τῇ ὑψηλῇ συλλήψει αὐτῶν, ἐπὶ τῷ ἰδανισμῷ, ὅστις ἐνέπνεεν αὐτούς, ἐπὶ τῇ ἀνεξαντλήτῳ δημιουργικότητι τοῦ πνεύματος, ἀλλ' αὐτὸς ὡς καλλιτέχνης, ἀπέκλινεν ἰδίᾳ μᾶλλον πρὸς τὴν φλαμανδικὴν Σχολὴν, ἣτις σήμερον ἐπεκλήθη πραγματικὴ. Εἶνε μεγάλα, ἔξοχα τὰ ἔργα τῆς καλλιτεχνίας τοῦ δεκάτου πέμπτου καὶ ἕκτου αἰῶνος ἐν Ἰταλίᾳ· ἀλλ' ὁμοιάζουσι τὴν ἀβρότητα, τὴν νωχέλειαν, ἀψυχρίαν τινὰ τοῦ τόπου, ἐν ᾧ παρήχθησαν. Μόνοι αἱ γραμμαῖ, αἱ μορφαί, τὸ ἰδεῶδες κάλλος δὲν ἀποδίδουσι τὴν ἀληθῆ φύσιν· λείπουσιν αἱ σάρκες, τὸ αἷμα, ἡ ἀνθρωπίνη πραγματικότης, ὅποιαν παρίστησιν ἡ ζῶσα, ἡ διανοουμένη φύσις καὶ κοινωνία. Ἡ τέχνη τῆς ἰταλικῆς Ἀναγεννήσεως εἶνε ἡ ἀναβίωσις τῆς ἑλληνικῆς τέχνης. Τούναντίον δὲ ἡ φλαμανδικὴ τέχνη ἀποπνέει ἀπασαν τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἐνέργειαν τοῦ λαοῦ ἐκείνου, οὐ τιнос τὰς σκέψεις καὶ τὸν βίον παρίστησι, λαοῦ ἐξόχως ἀναδειχθέντος ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τῶν δημοτικῶν αὐ-

τοῦ ἐλευθεριῶν, οὐκ ὀλίγας δὲ πληροῦντος εὐγενεῖς σελίδας ἐν
 τῇ ἱστορίᾳ τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς πνευματικῆς ἀναστάσεως
 τῶν νεωτέρων χρόνων. Τοιαῦτα ἀνέπτυσσε μετὰ πυρὸς καὶ
 ζωηρᾶς εὐγλωττίας καὶ ἐπὶ τοῦ ἀτμοπλοίου, ἤδη δὲ ἀνετώ-
 τερον μετὰ τὴν ἀπὸ τοῦ ναοῦ ἔξοδον ἡμῶν, ἰσχυριζόμενος
 ἅμα, ὅτι ἡ νέα περίοδος τῆς ἀνθρωπότητος, ἡ σημανθεῖσα ἐν
 τῇ ἱστορίᾳ διὰ τῆς γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ὑπὸ τὴν ζύ-
 μωσιν τῆς ὁποίας διατελεῖ ἔτι ἡ καθ' ἡμᾶς γενεά, εἶνε προω-
 ρισμένη νὰ παραγάγῃ καὶ νέαν περίοδον ἐν τῇ τέχνῃ. Ἐν τῷ
 βίῳ τῶν λαῶν ἡ τέχνη ἀποτελεῖ οὐσιωδέστατον στοιχεῖον,
 συνδέεται καθ' ὀλοκληρίαν μετὰ πάσης αὐτῶν ἐξελίξεως. Κατ'
 ἀνάγκην οὐκ ἀποφεύγει τὴν εὐτυχίαν ἢ τὴν ἀτυχίαν τοῦ
 λαοῦ, οὐ τινος τὸ πνεῦμα ἐκδηλοῖ πλήρες, ἀκέραιον. Ἐννοεῖτε
 ἤδη διατί ὁ Φειδίας ὁ Ὀλύμπιος ἦτο σύγχρονος τοῦ Ὀλυμπίου
 Περικλέους, ὡς ἦτο ἐπίσης σύγχρονος τοσοῦτων ἐξόχων πνευ-
 μάτων τῆς ἱστορικῆς ἐκείνης περιόδου. Ἀναμένω διὰ τὴν νέαν
 Γερμανίαν σήμερον ἀνάλογον φαινόμενον: τέχνην ἐκδηλοῦσαν
 ἐν ἀρμονικῷ συνδέσμῳ τὸ ἰδανικὸν μετὰ τῆς πραγματικότητος.
 Ἡ τελευταία ἱστορικὴ ἀνέλιξις τῆς Γερμανίας ὠρμήθη ἀπὸ
 τοῦ διττοῦ τούτου σημείου. Ὁ πρό τινος μάλιστα χρόνου
 ἐπελθὼν κατ' ἀνάγκην μεταξὺ Γαλλίας καὶ Γερμανίας πόλε-
 μος ἦτο προωρισμένος νὰ πραγματώσῃ τὴν ἀρχὴν ταύτην·
 δὲν ἦτο μόνον κατακτητικὸς πόλεμος φιλοδόξου δυναστείας,
 ἀλλ' ἡ ἀνάγκη ἐκδηλώσεως αὐτονόμου συνειδήσεως λαοῦ,
 ἐλευθέρως διανοουμένου, φιλοσοφοῦντος, μὴ διστάζοντος ν'
 ἀναβῆ εἰς τὰς ὑψίστας σφαῖρας τοῦ ἰδανικοῦ, ἀλλ' αἰσθανομέ-
 νου ἤδη τὴν ἐπιβολὴν τοῦ νὰ καταστήσῃ πραγματικά, ζῶντα
 ἀληθῶς ἐν τῇ ἱστορίᾳ τὰ ποικίλα αὐτοῦ ιδεώδη. Ἡ νίκη ἦτο
 νίκη συγχρόνως τῶν πνευματικῶν καὶ φυσικῶν δυνάμεων τοῦ
 ἔθνους. Τὰ προανακρούσματα ἐξεδηλώθησαν ἤδη καὶ ὁση-

μέραι ἐκδηλοῦνται πληρέστερον. Ὅτι κατώρθωσεν ὁ Γκαίτης κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἦττον ἐν τῇ ποιήσει, τὴν σύμμειξιν τοῦ ἰδανικοῦ μετὰ τῆς πραγματικότητος, μετ' αὐτὸν δὲ ἤρξατο ἐργαζομένη πρὸς τοῦτο ὀλόκληρος γενεὰ φιλοσόφων, ιστοριογράφων, πολιτικῶν, θεωρητικῶν τε καὶ πρακτικῶν, κατωρθώθη δὲ διὰ τοιαύτης, κολοσσιαίας ἀληθῶς ἐργασίας, ἡ ἐνότης, ἡ ἱστορική ἀνύψωσις καὶ δύναμις τῆς Γερμανίας, ἐκπροσωπηθεῖσα ὑπέρτατα καὶ ἐντελέστατα ἐν τῷ προσώπῳ τοῦ Γερμανοῦ Ἀρχιγραμματέως, τοῦτο ὅσημέραι πραγματοποιῆται εὐρύτερον ὑπὸ τῆς συγχρόνου τοῦ ἔθνους ἐργασίας. Δὲν διστάζω νὰ σᾶς ὑποδείξω κατὰ τὴν παροῦσαν στιγμὴν τῆς νέας ταύτης ἱστορικῆς ἀνεξίξεως δοκίμια. Ἡ μουσικὴ τοῦ Βάγνερ, ἀντικαταστήσασα τὴν μελωδίαν διὰ τῆς ἀρμονίας, ἡ φιλοσοφία τοῦ Χάρτμανν, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἐνότητος τῶν ἰδεῶν μετὰ τῶν δεδομένων καὶ τοσαῦται ἄλλαι ἀπόπειραι δεικνύουσι προφανῶς τὸ ὅσημέραι ὑπερισχῦον νεώτερον πνεῦμα, οὐ τινος τὴν καταγωγὴν, τὴν ἐνέργειαν, τὰς ροπὰς ἐν συντόμῳ κατὰ τὴν στιγμὴν ταύτην ὑπέδειξα. Ὅταν τὸ γερμανικὸν πνεῦμα φθάσῃ εἰς τὴν πλήρη αὐτοῦ ἐνότητα καὶ συνείδησιν, συλλάβῃ τὴν ὑπερτάτην ἐλευθερίαν, πληροῦν τέλεον τὴν ἀρξαμένην ἱστορικὴν αὐτοῦ ἐργασίαν ἀπὸ τοῦ Λουθήρου μέχρι τῆς σήμερον, τότε μετὰ τῶν ἄλλων ἐκδηλώσεων τοῦ ἠθικοῦ καὶ πολιτικοῦ βίου θὰ εἴπη καὶ ἡ τέχνη τὸν ἴδιον λόγον, θὰ παραστήσῃ τοὺς νέους αὐτῆς τύπους, οἵτινες ἀναντιρρήτως οὐδὲν ἕτερον θέλουσιν ἐκδηλοῦν, ἢ τὴν ἐνότητα ταύτην, τὸν σύνδεσμον τοῦ ἰδεώδους καὶ τῆς πραγματικότητος, ἀντὶ τοῦ μέχρι τοῦδε ἀνταγωνισμοῦ αὐτῶν κατορθουμένης τῆς συμφιλιώσεως καὶ τῆς ἀρμονίας.

Ἡ συνδιάλεξις αὕτη ἐξηκολούθησεν ἐπὶ μακρόν. Ἐλάλει περὶ τέχνης, περὶ τῶν ποικίλων αὐτῆς μεταμορφώσεων καὶ

ροπῶν, περί τῆς ἐπιδράσεως αὐτῆς ἐπὶ τῆς ἀτομικῆς καὶ κοι-
νωνικῆς ἀνατροφῆς τῶν ἀνθρώπων, περί τῶν σχέσεων μετὰ
τῶν ἐπιστημῶν, τῶν γραμμάτων, τῶν ἀνωτάτων καὶ κατω-
τάτων σκοπῶν τοῦ βίου, μετ' ἀσυνήθους διὰ Γερμανὸν ζωη-
ρότητος, μετ' ἀληθοῦς ἐνθουσιασμοῦ. Διετρίνεται ὅτι ἡ τέχνη
εἶνε τὸ κατακόρυφον σημεῖον οὐ μόνον τῆς αἰσθητικῆς λεπτό-
τητος τοῦ ἀτόμου, ἀλλὰ καὶ τῆς ἠθικῆς αὐτοῦ ἡμερώσεως
καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀνατροφῆς. Ἐνόμιζον ὅτι ἀκούω κεφάλ-
λαιόν τι τῆς ἱστορίας τῆς Τέχνης τοῦ Βίγκελμανν, ὅτι ἀνα-
γινώσκω σελίδα τοῦ Λαοκόοντος τοῦ Λέσσιγκ. Δὲν ἦτο μό-
νον, καὶ τοῦτο εἶνε συνηθέστατον ἐν Γερμανίᾳ, καλλιτέχνης,
ἀλλὰ καὶ τεχνοκρίτης. Δὲν ἐφαίνετο νωχελῆς, καταβεβλη-
μένος, ὄνειροπόλος, ἔνεκα τῆς ἐπιδράσεως τῆς τέχνης, ἥτις,
ὡς ἡ φύσις ἐν τῇ Ἰνδικῇ, ἐκλέγει τοὺς προνομιοῦχους αὐτῆς,
ἵνα τοὺς ὑποδουλώσῃ τέλεον ὑπὸ ἄκαμπτον ἐνέργειαν, νὰ
τοὺς ἐκνευρίσῃ ὑπὸ τὴν ἀποκλειστικὴν αὐτῆς λατρείαν. Εἶχεν
ὁμοιότητα κατὰ τοῦτο πρὸς τοὺς χαρακτῆρας τῶν μεγάλων
καλλιτεχνῶν τῆς Ἀναγεννήσεως, εἶχε τὴν φύσιν τοῦ ἐσωτε-
ρικοῦ αὐτῶν πυρός, τοῦ αἰσθήματος, τῆς ἰσχύος, δι' ὧν
κατώρθουν νὰ ἐπιβάλλωνται ἐπὶ τῶν συγχρόνων, οὐ μόνον
ἐν τῇ τέχνῃ, ἀλλὰ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις εἶδεσι τῆς ἐργασίας
τοῦ ἐπιστητοῦ καὶ τοῦ κοινωνικοῦ βίου, μέχρι τῆς πολιτικῆς
καὶ τῆς διπλωματίας. Ἐξακολουθῶν τὸν λόγον αὐτοῦ μετ'
ἀπαραμίλλου εὐχερείας, ἀνέπτυσσε τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς θεω-
ρίας τῆς τέχνης, ἀλλ' ἀνέλυεν ἅμα τοὺς πολιτικούς θεσμοὺς
τῶν κοινωνιῶν, μεθ' ὧν ἀναποσπάστως συνδέεται αὕτη, τὴν
ποικίλην αὐτῆς ἐν χρόνῳ καὶ τόπῳ ἐξέλιξιν, ὑπὸ τὴν ἐπί-
δρασιν ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν αἰτίων, τῆς περιβαλλούσης
φύσεως καὶ τῆς κοινωνίας, τὰ ποικίλα αὐτῆς εἶδη, τὴν ἐπί-
δρασιν ἐκάστου τούτων ἐπὶ τοῦ ἑτέρου καὶ μετὰ πολλὰς,

περιπλανήσεις και παρεκβάσεις δια τῆς ἱστορίας, τῆς ἐθνο-
λογίας, ἀπὸ τῆς παγόδας τοῦ Ἰνδοῦ, ἀπὸ τοῦ ἐλληνικοῦ
ναοῦ, τοῦ ἀραβικοῦ τεμένους, κατέληγεν εἰς τὴν βασιλικὴν
τῆς λατινοβυζαντιακῆς τέχνης, μέχρι τοῦ πρὸ ἡμῶν ἱσταμέ-
νου κολοσσιαίου ἀρχιτεκτονικοῦ ἔργου, τοῦ θριάμβου τούτου
τοῦ γοτθικοῦ ρυθμοῦ, τῆς Μητροπόλεως τῆς Κολωνίας, ἣν
ἀνέλυεν ὡς τὸ ἐντελέστατον μαρτύριον τοῦ χριστιανικοῦ αἰ-
σθήματος.

Ἐἶχε σιγήσῃ ἐπὶ τινὰ στιγμὴν, διότι οὐδεμίᾳ ὑπῆρχε κατὰ
τῶν λόγων αὐτοῦ ἀντίρρησις· ὅ τι διετίνετο, ἔφερε τὴν ἀλή-
θειαν τῆς λογικῆς, τῆς ἐπιστήμης. Ἄλλ' αἴφνης ὁ παρακα-
θήμενος ἀγαθὸς ἀστὸς, ὁ μέχρι τοῦδε ἄφωνος διατελῶν πρὸ
τῆς ἀκαθέκτου εὐγλωττίας τοῦ ἡμετέρου συνοδοιπόρου, οἶονεἶ
ἀπὸ ὄνειρου ἐξεγερθεὶς, ἀνεφώνησεν:

«Aber . . . diese Kirche iste wirklich wunderbar!»

— «Καὶ βεβαίως, ἀπεκρίθη μετὰ τινος διαφαινομένου μό-
λις πονηροῦ μειδιάματος ὁ καλλιτέχνης, ἀφοῦ τὸ θαῦμα, ἡ
ἀνάμιξις τουτέστιν ὑπερφυσικοῦ ὄντος, δὲν ὑπῆρξε ξένον πρὸς
τὴν οἰκοδομὴν τοῦ ναοῦ τούτου.

— «Πῶς τοῦτο; ἠρώτησε μετ' ἀπορίας ὁ ἀγαθὸς ἀνὴρ.

— «Ἀπλούστατον· ἀφοῦ ὁ Σατανᾶς ἀνεμίχθη εἰς τὴν
ὑπόθεσιν ταύτην. Ὁ περὶ τούτου θρῦλος εἶνε θαυμάσιος, οὐχὶ
δὲ ἀνάξιος διηγήσεως».

Καὶ μετὰ τῆς ἰδιαζούσης αὐτῷ χάριτος καὶ στωμυλίας
ἤρξατο διηγούμενος τὴν ἀκόλουθον ἱστορίαν περὶ τῆς οἰκοδο-
μῆς τοῦ ναοῦ τῆς Μητροπόλεως τῆς Κολωνίας.